

BĂILE ROMANE DE LA CAPIDAVA.
RAPORT DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ¹

Ioan C. Opreș, Alexandru Rațiu, Tiberiu Potârniche

Rezumat

Băile militare de la Capidava au fost săpate pentru prima dată în 1988-1993, de un alt colectiv, dar din păcate nu au fost niciodată publicate. Autorii prezentei lucrări au întreprins o a doua săpătură a clădirii, în 2017 și, împreună cu puținele date din prima săpătură, încearcă să aducă în lumină acest subiect. Clădirea este un mic complex de îmbăiere, cu un circuit simplu, ridicat în timpul domniei lui Traian. Are două faze, o fază timpurie a secolului al II-lea și alta datând din secolul al III-lea, cu mai multe reparații intermediare între ele. Singurele elemente de datare sunt ștampilele tegulare, respectiv tipologia lor comparativă, în special cele aparținând legiunii XI Claudia *pia fidelis* sau în sec. III p. Chr. legiunii XI Claudia *Antoniniana*. Ca o caracteristică interesantă menționăm prezența unui/unei *sudatio/laconicum* (saună fierbinte), destul de neobișnuit pentru băile de dimensiuni reduse precum aceasta.

Abstract (Roman Baths from Capidava. Preventive archaeological excavation report)

The military bath from Capidava was excavated first in 1988-1993, by a different team, but unfortunately was never published. The authors of this paper made a second excavation of the building, in 2017, and together with the few data from the first excavation, are trying to shed some light on this subject. The building is a small bathing complex, with a simple circuit, erected during the reign of Trajan. It has two phases, an early 2nd century phase and another dating from early 3rd century, with several reparations in between. The only dating elements are the brick stamps, namely their comparative typology, especially those from *legio XI Claudia pia fidelis* and the early 3rd century *legio XI Claudia Antoniniana*. As an interesting feature we mention the presence of a *sudatio/laconicum* (hot sauna), quite uncommon for the smaller baths such as this.

Cuvinte cheie: Băi romane, legiunea XI Claudia, limes-ul Dunării de Jos, castru auxiliar

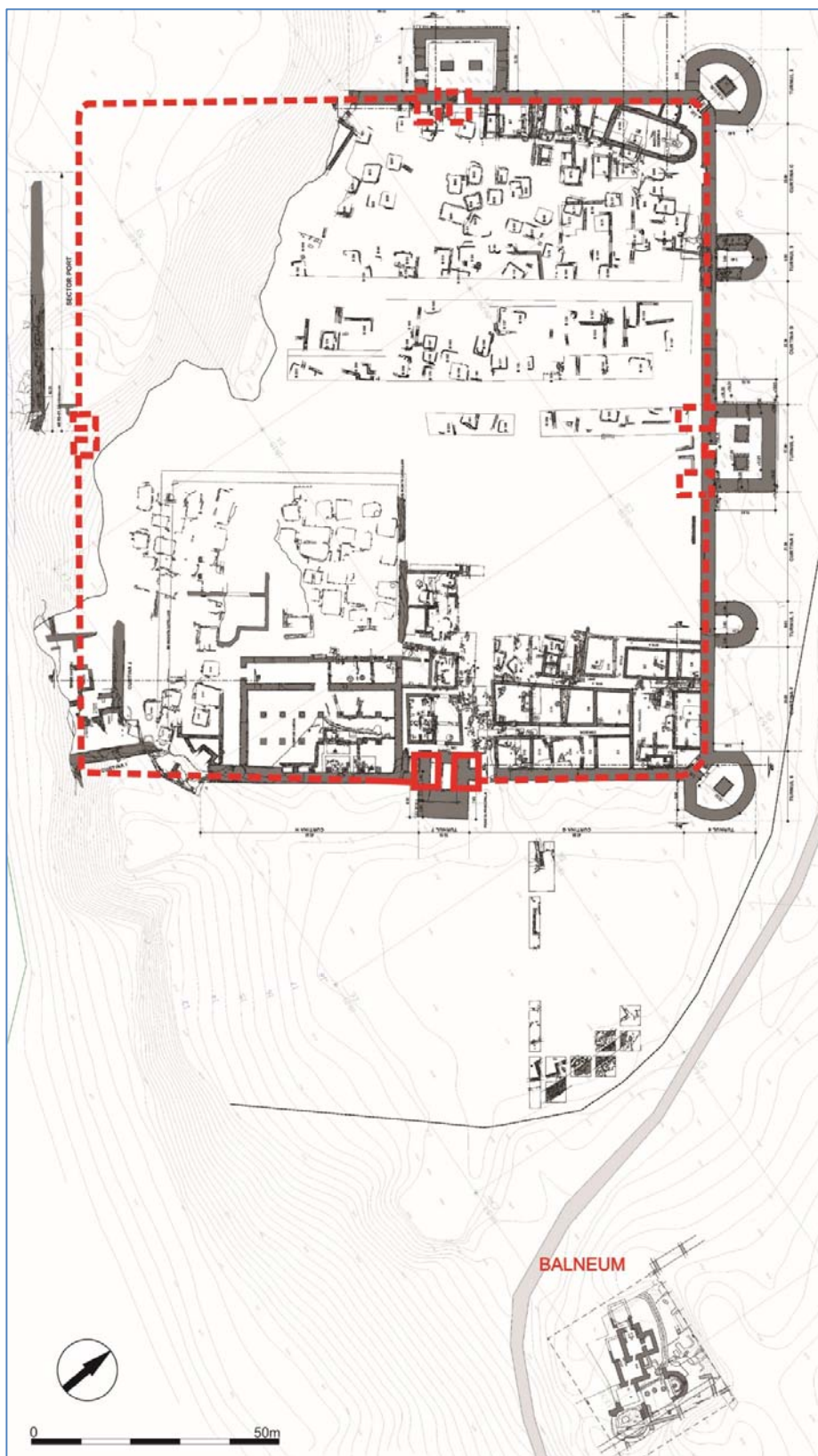
Key words: Roman Baths, *Legio XI Claudia*, Lower Danube *limes*, auxiliary Roman fort

1. INTRODUCERE

Băile castrului roman de la Capidava se află la o distanță de circa 100 m spre est de poarta principală (cea de sud), respectiv de curtilele G și H ale cetății târzii. Edificiul are atât dimensiunile, cât și circuitul de îmbăiere similare cu majoritatea clădirilor militare de acest tip, toate ridicate în vecinătatea castrului auxiliar roman (Figura 1). Din ansamblu se păstrează șase camere bine delimitate, împreună cu alte două, ale căror forme și dimensiuni sunt însă mai puțin clare. Încălzirea se realiza inițial cu ajutorul unui, iar ulterior două *praefurnia* amenajate în partea vestică a edificiului. Alimentarea cu apă a fost

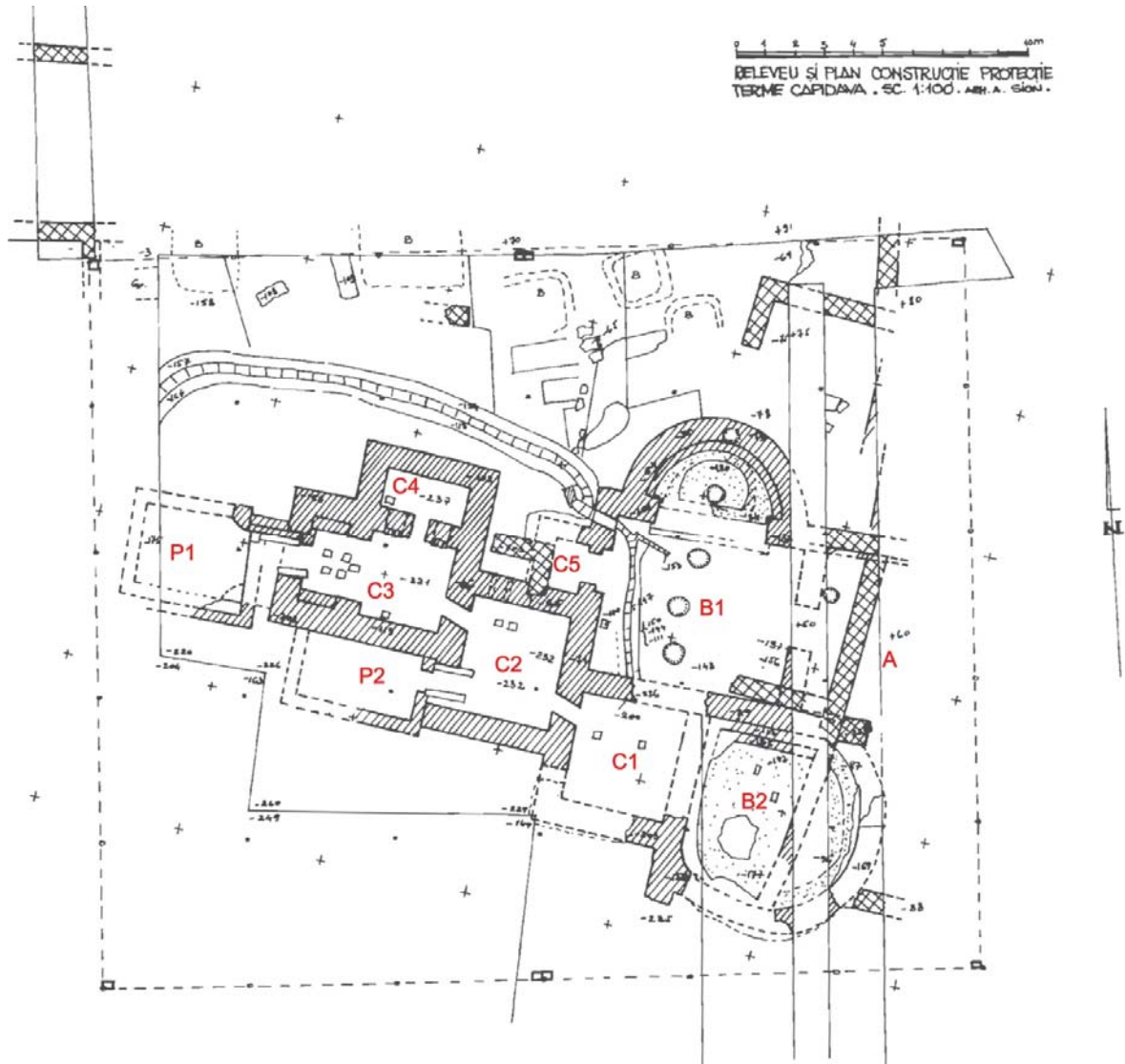
¹ Acest raport reprezintă partea de cercetare arheologică preventivă aferentă proiectului cu fonduri ale UE intitulat *Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic cetatea Capidava* care aparține Programului Operațional Regional 2007-2013, Axa prioritară 5, Domeniul major de intervenție 5.1. Cercetarea din cursul lunilor iulie-august 2017 a fost realizată de semnatarii acestui raport, împreună cu dr. Cătălin Dobrinescu și Vitalie Bodolică (MINAC).

identificată în zona aflată imediat la ENE de edificiul și constă într-o rețea de tuburi ceramice (*tubuli*), întrerupte la o distanță de aprox. 3 m de absida mare a băilor.

*Figura 1.
Planul cetății
romane târzii
Capidava (care
suprapune castrul
timpuriu, cu roșu)
și poziția băilor
fața de aceasta.*

Primele cercetări sistematice în zona clădirii băilor ridicată pentru trupa romană aflată în garnizoană la Capidava au fost efectuate din 1988 și până în 1992-1993 de către dr. Valeriu Cheluță Georgescu (Muzeul Arheologic Callatis – Mangalia), campanii în cursul cărora s-au dezvelit cca 600 mp din ansamblul antic². Informația care a ajuns până la noi este relativ modestă și nu a fost vreodată publicată: un relevu efectuat de arh. Anișoara Sion în anul 1993 (Figura 2), trei profile stratigrafice realizate de V. Georgescu (transcrise de prof. Radu Florescu), precum și o înregistrare video a sitului realizată de Valeriu Maxim în 1992. În arhiva șantierului transmisă de la prof. Radu Florescu, director științific al șantierului de la Capidava între 1965-2003, nu s-a păstrat altă documentație scrisă referitoare la acest obiectiv extramuran.

Termele se prezintă sub forma unui edificiu de dimensiuni modeste, construit din piatră legată cu mortar. În complexul astfel ridicat și păstrat doar cu puțin peste înălțimea fundațiilor se disting mai multe încăperi, dispuse în forma literei L și prevăzute cu instalație de *hypocaustum*. *Suspensurae* sunt constituite din mai multe șiruri de piciorușe de factură diversă – cărămizi, tuburi sau chiar piese de piatră – care susțineau planșeul făcut din cărămizi *bipedale* (pătrate cu latura de 60 cm) peste care era așezat finisajul, precum și din guri de cuptor (cel puțin două) amenajate în pereții laterali de NV ai încăperilor C2 și C3. Se pare că spațiile de alimentare a cuptoarelor – *praefurnia* – erau în aer liber, cel notat P1/C3 fiind distrus de o groapă mult mai nouă – probabil în sec. XVIII – în care a fost descoperit scheletul unui cal. Pe latura de E, închizând edificiul, o mare încăpere – o sală este dispusă transversal și terminată spre NE cu o absidă în care a fost amenajată o mică piscină semicirculară – *frigidarium*. Din ultima pornește canalul de evacuare amintit, în al cărui perete arcuit se mai vede încă intrarea conductei de alimentare. Resturi frecvente dar mărunte de marmură consemnate de prof. Radu Florescu par să indice un finisaj al suprafețelor interioare ale edificiului balnear. O ramă ajurată de calcar pare să provină de la o fereastră de relativ mici dimensiuni, în formă de rozetă. Descoperirile mărunte sunt relativ numeroase, dar foarte fragmentare, printre acestea ieșind în evidență un număr foarte mare de fragmente drepte de sticlă provenind cel mai probabil de la ferestrele clădirii.

În urma cercetării arheologice din 2017 am putut documenta cu certitudine existența a cel puțin două faze de funcționare a clădirii. Având în vedere starea avansată de degradare a monumentului în momentul cercetării noastre, nu poate fi exclusă nici posibilitatea altor faze constructive, observabile (sau nu) la momentul primei săpături, cu mai bine de două decenii în urmă.

Clădirea pare să fi fost distrusă cândva spre jumătatea secolului al III-lea p.Chr., în vremea marelui *bellum Scythicum*, când goții și aliații barbari devastează mare parte dintre cetățile din Moesia Inferior³. Ulterior, în această zonă *extra muros* sunt atestate arheologic urme de locuire civilă din epoca romană târzie și romano-bizantină, pentru ca în cursul secolelor IX-XI p.Chr. spațiul fostelor băi romane să fie acoperit (și afectat în relativ mare măsură) de necropola medio-bizantină care se întinde la est și sud-est de cetate. Peste aria termelor, în perioada romană târzie au fost ridicate alte construcții din piatră legată cu pământ: una situată la nord de terme este reprezentată de un simplu zid linear (cu contraforți) lung de mai mult de zece metri care nu poate fi deocamdată corelat cu alte resturi constructive. În schimb, suprapunând parțial sala cu *frigidarium*, au fost identificate vestigiile unei construcții de mari dimensiuni, întinzându-se pe un aliniament NE-SV, din care însă au mai putut fi surprinse gropile stâlpilor unui portic de lemn, dintre care unul perforează chiar pavajul de cărămizi al piscinei. Potrivit însemnărilor profesorului Radu Florescu (care prelua informația furnizată de V. Cheluță-Georgescu), în necropola plană care s-a extins peste aria termelor abia târziu au putut fi surprinse mai multe morminte de luptători, în al căror inventar au putut fi identificate mai multe cataramă de centură de tip *Siracusa*, specifice sec. VII p.Chr.⁴ Ulterior, la începutul perioadei medio-bizantine, peste aria termelor s-a extins așezarea de bordeie, câteva gropi de bordeie fiind surprinse în decursul săpăturilor, dar fundul acestor gropi a rămas la o înălțime superioară nivelului de păstrare a ruinelor termelor. În a doua parte a perioadei medio-bizantine se pare că locuirea s-a retras exclusiv în cetate, iar aria termelor a fost acoperită cu morminte din sec. XI p.Chr.

Totuși, cu toată lipsa informației scrise de la primul cercetător al ansamblului și având în vedere afectarea succesivă a monumentului în epoca romană târzie, romano-bizantină și medio-bizantină, fazele evoluției planimetrice a monumentului pot fi stabilite cu relativ ridicată probabilitate. Datarea acestor faze s-a făcut prin analiza tipologiei ștampilelor tegulare. Patru tipuri de ștampile au fost găsite în băile de la Capidava, în special în zidăria din cărămidă a bazinelor și a canalului de evacuare: **LEG XI CPF**, **LEG XI CL**, **LEG XI CL ANT** și, de asemenea, **LEG V MAC** (Figura 3). Ștampilele din urmă documentează bine un flux de materiale de construcție între *bellum Dacicum Traiani* și 168 p.Chr., când legiunea V Macedonica, în contextul războaielor marcomanice (166-180), a părăsit castrul de la Troesmis din *Moesia Inferior*, fiind mutată precipitat la Potaissa, în Dacia. Greu de spus, însă, dacă implicarea constructivă a *Legio V Macedonica* la Capidava a avut loc de la bun început sau va fi aparținut doar unei faze ulterioare de extindere sau de reparație a *balneum*-lui din Capidava, în tot cazul înainte de plecarea legiunii spre

³ Suceveanu 1991, 34; Opriș 2003, 19.

⁴ Teodor 1991, 127, n. 75.

Dacia. Tipul de șampilă documentat la Capidava (MA în ligatură) este nu doar mai timpuriu, dar și foarte diferit de cele cunoscute la Potaissa⁵.

Figura 3. Șampile tegulare descoperite în clădirea băilor în cursul anului 2017

Cheia de datare a edificiului se găsește la șampilele pe cărămizi ale *Legio XI Claudia*, cele trei tipuri distincte de șampile dovedind trei momente diferite în timp. Cel mai vechi tip de șampilă este întâlnit în zonele controlate de această legiune la nordul și la sudul fluviului în vremea lui Traian, în castele de la Romula, Buridava, Voinești, Drajna de Sus, Târgșor și Pietroasele la nordul Dunării, respectiv la Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Durostorum și Capidava pe malul drept; Madara este un caz aberant, pentru că aceste șampile sunt înregistrate departe de limes, la aproape 100 km sud de Durostorum, lângă Marcianopolis. Șampila LEG XI CPF - *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)* - este caracteristică pentru domnia împăratului Traian și poate pentru primii ani ai domniei lui Hadrian⁶ (Figura 3/1).

Astfel, conform acestor constatări, faza inițială a edificiului datează din prima decadă a secolului al II-lea, iar clădirea era încă în activitate la începutul secolului al III-lea p.Chr., când a fost construită o nouă canalizare care urmează un curs aproape identic cu traseul celei originale. Șampilele de tip LEG XI CL ANT (ligatură retrogradă) aplicate pe *tegulae* șampilate care pavează această a doua canalizare sunt tipice pentru domnia lui Caracalla (Figura 3/3) și au analogii la Durostorum, dar și la Pietroasele⁷. Un tip intermediar este reprezentat de șampilele LEG XI CL (Figura 3/2); tipul se generalizează în a doua jumătate a secolului II p.Chr. și se bucură de o persistență cronologică mai lungă, având în vedere numărul mare de variante. Acest tip, coroborat cu șampile de tip LEG V MAC (MA în ligatură) (Figura 3/4), pot sugera o intervenție (lucrări de extindere, reparații) la *balneum*, cel mai probabil în prima jumătate a secolului II p.Chr., oricum anterior anilor 168-169.

⁵ Vezi Nemeti 2019.

⁶ Culică 1970, 365–377; Culică 1978, 225–237; Zahariade 1999, 599–607 (fig. 1-6); Matei-Popescu 2010, 163–165, 262–264; Opriș 2018, 151–152. A se vedea, de asemenea, Zahariade, Alexandrescu 2011, 28-29 pentru altarul (nr. 5) pus *Herculi* de către o *vexillatio leg(ionis) I Itali(cae)/ et leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*.

⁷ Matei-Popescu 2010, 163, 165; Stăicuț 2011, 91–93 (nr. 6–9).

2. SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR. NECROPOLELE ȘI ZONA *BALNEUM*-ULUI DE LA CAPIDAVA

Necropolele Capidavei se întind la ESE de cetate, pe o arie ocupată actualmente de sat, dar depășind vatra propriu-zisă a acestuia; șiruri de tumuli mărginind drumurile se întind atât de-a lungul Dunării, cât și către est, în direcția Băltăgeștilor (Figura 4).

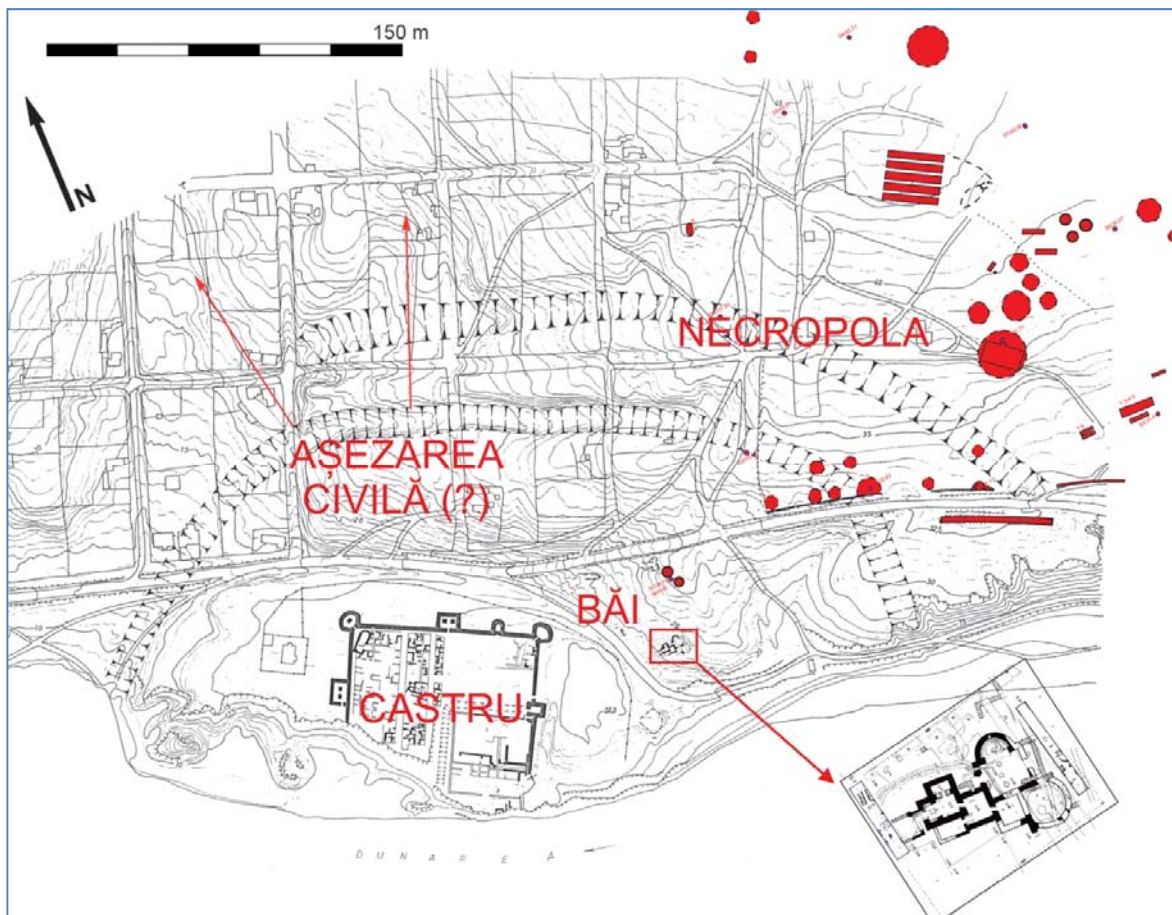

Figura 4. Planul larg al zonei arheologice de la Capidava:
castrul, băile, necropola și posibil așezarea civilă;
legenda: cercuri pentru tumuli și poziționarea secțiunilor arheologice

Primele săpături în marginea de nord-vest a necropolei au fost efectuate de către Gloria Ceacalopol, în anii 1958-1959, respectiv două secțiuni largi de 2 m, orientate NE-SV, săpate în grădina locuitorului Zaharia Cărlănuș care tăiau primul val al cetății romane târzii⁸. Au fost identificate cu această ocazie mai multe morminte medio-bizantine, un mormânt roman târziu, precum și un mormânt colectiv medio-bizantin, reprezentând probabil înmormântarea precipitată a unui grup străin de comunitatea locală, căzut în luptele din fața cetății. Săpăturile au fost reluate de către Valeriu Cheluță-Georgescu, în anul 1975, cu prilejul construirii șoselei județene modernizate Cernavodă-Saraiu, care străbătea aria necropolei, afectând foarte multe morminte. Într-o fază inițială săpăturile au avut caracter de salvare, neputându-se folosi nici un plan topografic de situație, nici trasee de săpătură metodice, iar mulți tumuli „decapitați” de constructori au fost cercetați prin săpătură în suprafață. Cu această ocazie s-au cercetat și peste 100 de morminte plane, la multe dintre acestea „cercetarea” limitându-se la salvarea inventarelor. Termenul de necropolă cuprinde de fapt patru structuri funerare de ansamblu distincte: o necropolă tumulară hallstattiană (Babadag III); o a doua tumulară romană, care suprapune aria celei hallstattiene și în câteva

⁸ Florescu, Florescu, Ceacalopol 1962, 699-703 (v. în mod special *Secțiunea AI*).

cazuri îi refolosește tumulii; a treia, o necropolă plană, creștină, romană târzie și romano-bizantină și, în sfârșit, a patra, o necropolă plană creștină medio-bizantină.

În colțul de V al necropolei fuseseră construite, anterior extinderii înmormântărilor, termele castrului roman. Planul topografic de situație, ridicat în anul 1975 de către Valerian Bărbuță, nu a cuprins însă și aria băilor. S-au săpat în acei ani 10 tumuli, dintre care numai ultimii 5 în sistemul pofilelor axiale, precum și un număr mare de morminte plane⁹. Săpăturile au fost întrerupte între anii 1983-1992, când Valeriu Georgescu Cheluță s-a concentrat asupra băilor romane, iar între 1993-1997 s-a săpat tumulul nr. 15. Începând din 1997, aria necropolei și a băilor nu a mai constituit obiect de cercetare. Excepție a făcut o campanie a colegilor de la Muzeul Callatis din Mangalia din anul 2005, cu două secțiuni practicate în zona băilor¹⁰. Cercetările s-au reluat pe platoul B (cel care conține și termele romane din epoca Principatului) în 2010, cu săpături ale lui Cătălin Dobrinescu (Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Constanța), Zeno Karl Pinter (Universitatea Lucian Blaga din Sibiu) și Claudia Urduzia (Muzeul Național Brukenthal din Sibiu), care au pus în evidență morminte de înhumăție din necropola medievală (5 morminte au fost cercetate anterior în campania 2010, alte 4 în campania 2013, 9 în campania 2014, orientate V-E, dintre care 7 aparțin unor copii și unul singur unui adult)¹¹. Aceștia li se adaugă noi complexe identificate în cursul campaniilor 2016-2019: 6 complexe funerare în 2016, alte 6 în 2017, 4 în 2018, respectiv 5 morminte de copii și alte două complexe fără legătură cu necropola medio-bizantină cercetate în săpăturile cele mai recente, datate iulie 2019¹².

O campanie de cercetare absolut impresionantă din perspectiva suprafețelor investigate și a complexelor descoperite a fost realizată în 2015, cu ocazia pregătirii terenului pentru amplasarea și construcția „Centrului de Informare Turistică” și a căilor de acces, în imediata apropiere a cetății, lângă DJ 223. Lucrările s-au desfășurat în cadrul proiectului cu fonduri ale UE intitulat *Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic cetatea Capidava*, subordonat Programului Operațional Regional 2007-2013, Axa prioritară 5, Domeniul major de intervenție 5.1. Cercetările din 2015 au introdus în tabloul structurilor funerare amintite una suplimentară, în fapt cea mai veche cunoscută până acum local: două morminte din perioada Bronzului târziu (C34 și C115) au fost atribuite unei comunități de tip Coslogeni, descoperiri care pot fi legate de alte materiale arheologice descoperite anterior (sceptre-pisălog) și care apăreau întâmplător în nivelurile romano-bizantine din cetate¹³. În zona de maximă concentrare a necropolei medio-bizantine a fost săpată o suprafață totală de cca. 1800 mp, ocazie cu care au fost identificate un număr de 375 de complexe arheologice: 186 de morminte de înhumăție, 133 de gropi de diferite forme și funcțiuni, 28 de fragmente de ziduri realizate din piatră legate cu pământ, 5 structuri de locuire, 2 structuri de combustie, 7 vetre exterioare și 11 șanțuri folosite pentru drenaj¹⁴.

3. BĂILE CASTRULUI ROMAN DE LA CAPIDAVA

Despre acestea se considera și până acum, pe bună dreptate, că au fost ridicate în aceeași fază cu primul castru de la Capidava. De aici se cunoșteau mai multe cărămizi ștampilate ale *legio V Mac(edonica)* și *XI Cl(audia)*, dar niciuna cu *Leg(io) XI C(laudia) P(ia) F(idelis)*, adică varianta de ștampilă specifică primului deceniu al sec. II p.Chr. – *grosso modo*, domniei lui Traian. Documentarea fazei inițiale a fortificației a fost temeinic realizată în campania din 2015 asupra porții principale și a Turnului de poartă nr. 7¹⁵. Potrivit lui Radu Florescu, de la care păstrăm puținele informații scrise asupra acestui ansamblu vital comunității militare inițiale (dar și civililor care se așezaseră în preajma fortificației), băile de sec. II-

⁹ Unica publicație referitoare la necropolă rămâne până acum un scurt raport al autorului cercetării asupra săpăturilor din campania 1978, publicat în *Materiale și Cercetări Arheologice*: Cheluță Georgescu 1979; de asemenea câteva rânduri despre morminte descoperite în zona băilor apar și la Papasima et al. 1994.

¹⁰ Constantin, Alexandru, Alexiu 2006, 114-115, 428 = pl. 18.

¹¹ Dobrinescu, Herlea 2011; Dobrinescu et al. 2014.

¹² Dobrinescu et al. 2017; Dobrinescu et al. 2018; Dobrinescu et al. 2019. Rezultatele cercetării sistematice din campania 2019 urmează să fie publicate în *Cronica cercetărilor arheologice – campania 2019*. Mulțumim pe această cale pentru informația preliminară dr. Claudia Urduzia (Muzeul Național Brukenthal, Sibiu).

¹³ Dobrinescu et al. 2016, 157.

¹⁴ Opriș 2016, 231.

¹⁵ Opriș, Rațiu, Duca 2016.

III p.Chr. de la Capidava ar fi avut cel puțin trei faze constructive, fiecare cu alte etape de reparație. Păstrate într-o stare de degradare avansată, dat fiind și modul de dispunere a unor dărâmături, Radu Florescu credea că ultima distrugere s-ar fi datorat unui cutremur, în cursul secolului III p.Chr. După dezafectarea lor ca băi, o parte a zidărilor vechi ar fi fost folosită în cadrul altui edificiu, din care s-a descoperit un portic, nesăpat, dar mai ales nepublicat (acesta din urmă nu a putut fi documentat în campania din 2017, dacă va fi existat). Se cunoștea, de asemenea, că bazinul de apă rece – *frigidarium* – era alimentat cu apă din exterior, dar nu se păstrau informații dacă aducția de apă, identificată de noi în 2017, fusese documentată anterior. Această aducțiune era cel mai probabil legată de un apeduct ce alimenta și castrul. Desigur, ca și în vremea când Radu Florescu consemna aceste informații de ordin general, rămân la fel de necesare și astăzi săpături care să identifice apeductul și apoi să-i stabilească traseul.

1

2

3

4

Figura 5. Capturi de pe o înregistrare video făcută de Valeriu Maxim în anul 1992. Imagini procesate pentru corectarea aspectului grafic.

Sunt ilustrate situații arheologice care nu au mai putut fi complet documentate în campania anului 2017.

1: Camera C2, colțul de NE; 2-3: Bazinul B2, latura de est; 4: Camera C2, fotografie de ansamblu.

Cercetările în zona băilor au fost efectuate începând cu anul 1988 și până în 1992-1993 de către Valeriu Cheluță Georgescu (Muzeul de Arheologie Callatis – Mangalia) și au dezvelit cca 600 mp din ansamblul termal antic. Informația care a ajuns până la noi este relativ modestă și nu a fost vreodată publicată: un relevu efectuat de arh. Anișoara Sion (vezi din nou Figura 2), trei profile stratigrafice realizate de V. Georgescu (transcrise de Radu Florescu), precum și o înregistrare video a sitului realizată de Valeriu Maxim în 1992. Nu există însă documentație scrisă, iar înregistrarea video este de negăsit: ceea ce rămân sunt doar imagini-captură de pe acest film, de mici dimensiuni și de calitate slabă (Figura 5). În contextul unicei campanii care a mai fost dedicată studierii ansamblului termal până în 2017 (datată 2005) a fost realizat un documentar foto al situației sitului din anul 1992, au fost digitizate înregistrările VHS, cu efectuarea de capturi foto, tocmai pentru a identifica elementele constructive și funcționalitatea compartimentărilor edificiului¹⁶. Acestea sunt de mare ajutor pentru a putea documenta, măcar și la nivel elementar, starea de conservare a ansamblului la momentul cercetării arheologice inițiale. De atunci până

¹⁶ Pentru aceste imagini aducem mulțumiri colegului dr. Robert Constantin (Muzeul de Arheologie Callatis - Mangalia).

în prezent (respectiv până la momentul săpăturii de „recuperare” din anul 2017) ansamblul s-a degradat considerabil, dată fiind lăsarea sa neprotejată între momentul cercetării inițiale și până acum, cât și a dispariției pilelor de hipocaust la scurtă vreme de la terminarea săpăturilor¹⁷.

Figura 6. Băile de la Capidava, stadiul situației din anul 2017, înainte de reînceperea săpăturilor.

Fotografie verticală din dronă, orientare NE. Sunt indicate secțiunile din 2005.

Nu s-a păstrat vreun plan care să clarifice strategia de săpătură din vremea lui Valeriu Cheluță-Georgescu. Cercetarea a fost însă una foarte minuțioasă și profesionistă, dacă este să dăm credit imaginilor care i-au supraviețuit autorului. Știm totodată că în cadrul săpăturilor din anul 2005, menționate anterior, a fost curățată întâi o secțiune veche, ultima secțiune de la est, în care a fost surprinsă limita zidului circular ce delimita o încăpăre cu încălzire prin podeaua de mortar (pe care autorii o considerau *caldarium*), precum și colțul unui edificiu (notat de aceștia „Ed. B”), care suprapune parțial edificiul termal. În plus, s-au trasat două noi secțiuni, S I (12×2 m), orientată N-S, la extremitatea vestică a zonei cercetate, cu martor de 1 m față de profilul vestic existent; S II, cu dimensiunile 19×2 m, orientată N-S, a fost trasată la est de secțiunea veche a lui V. Cheluță-Georgescu din extremitatea de răsărit a suprafeței cercetate a termelor, față de care autorii cercetării din 2005 au lăsat și cu un martor de 1 m.

În S I au fost cercetate resturile a două trasee de ziduri, orientate NE-SV, cu un spațiu între ele de 0,50 m, realizate din blochete de calcar legate cu pământ. Funcționalitatea celor două segmente de zidărie nu a putut fi precizată la momentul cercetării și nici eventuala legătură cu clădirea băilor, aceasta fiind ruptă de intervenții realizate în perioada medievală. În profilul estic al S I au fost reperate resturile canalului de deversare, al cărui traseu E-V a fost surprins în cercetările V. Cheluță-Georgescu, face un cot spre sud,

¹⁷ În anii 1994-1995 acestea au fost sustrate și vândute drept material de construcție la Bălțăgești, în apropierea Capidavei, motiv pentru care au și atras dosar penal făptașului.

deci spre Dunăre. Canalul care a fost realizat din blocaj de piatră, cu cuveta din țigle legate cu mortar, a fost găsit distrus¹⁸ în zona cercetată din S I. Tot în S I, până la o adâncime de 1 m a fost înregistrat un nivel de dărâmătură – constituită din piatră de construcție și *tegulae* (trei cu ștampile de legiune, două cu *LEG V MAC* și una cu *LEG XI CL*, cartuș în *tabula ansata*), iar autorii cercetării, Robert Constantin și Nicolae Alexandru, considerau că ar putea aparține zidăriei unui compartiment al clădirii băilor.

În S II, la adâncimea de 0,70 m/0,80 m, a fost identificat un nivel de construcție (refacere) reprezentat de un strat continuu de piatră și mortar, nivel care suprapune un strat de arsură, identificat la -1 m/-1,1 m față de nivelul modern de călcare, în capătul de sud al secțiunii. Nivelului de refacere îi corespundeau un pavaj realizat din dale de calcar, dar mai ales resturile unui sistem de aducțiune, constituit dintr-un bazin rectangular, realizat din blochete de calcar (cu lățimea de 1 m), și dintr-un canal realizat din țigle legate cu mortar. Cuveta canalului este la -0,55 m, iar limita superioară a bazinului la -0,20 m, față de nivelul actual de călcare. Tot aici au apărut și două morminte: un mormânt de înhumatie (**M2**), cu scheletul orientat V-E, întins pe spate, craniul la vest, mâinile pe piept, picioare întinse, cu lungimea de cca. 1,70 m, și care a fost descoperit la -0,90 m față de actualul nivel de călcare, fără inventar funerar; un al doilea mormânt (**M1**) de înhumatie, la -1,20 m, scheletul orientat V-E, cu lungimea de 1,40 m, cu craniul la vest, mâinile pe piept, aflat într-o stare avansată de degradare și fără inventar funerar. În caroul 9-10 al S II (după notarea autorilor), la -0,30 m, ar fi fost surprins traseul unui zid cu orientare NE-SV, păstrat pe două asize, zid ce părea a fi pandantul unui zid din Ed(ificiul) B.

Figura 7. Ortofotoplan al băilor de la Capidava, la încheierea campaniei din 2017.

¹⁸ Prin efectul cumulat al lipsei unui spațiu de protecție și al „hărniciei” localnicilor.

4. DESCRIEREA EDIFICIULUI BĂILOR

Camera A. Prima cameră, în ordinea circuitului de îmbăiere, este, totodată, cea mai precar conservată (vezi Figurile 7-8). Aceasta a servit ca *apodyterium* sau mai degrabă *vestibulum* și este situată în extremitatea estică a edificiului în vecinătatea bazinului B1, bazinul mare de apă rece și spre absida acestuia. Din *apodyterium* / *vestibulum* nu s-a mai păstrat aproape nimic, cu excepția unor părți din cei doi pereți, de nord și de sud. Pardoseala nu este păstrată, la fel ca tot restul camerei, distrusă de terasările din perioadele istorice ulterioare, iar în ultima fază de suprapunerea edificiului de către necropola medio-bizantină.

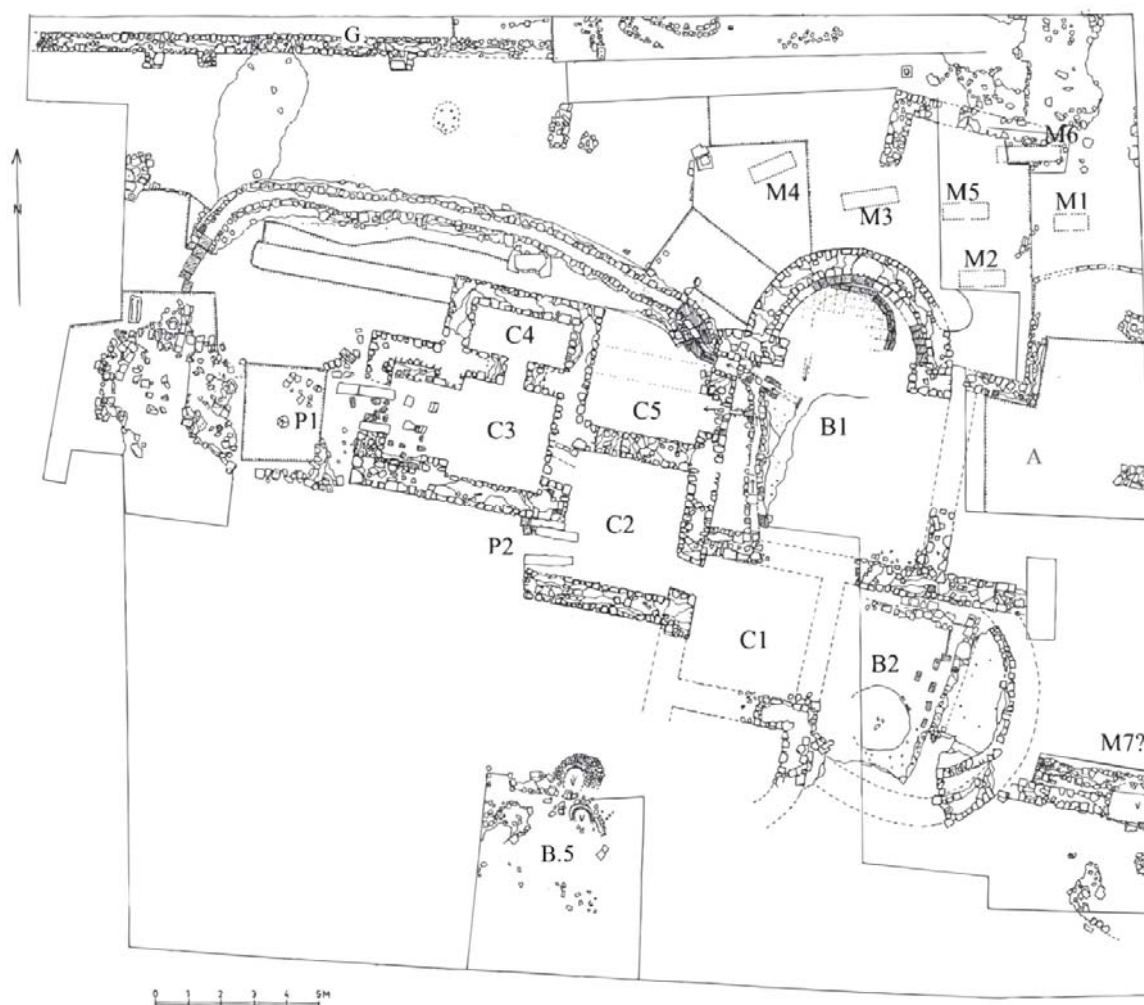

Figura 8. Releveul băilor de la Capidava, realizat de arh. Anișoara Sion la finalul săpăturilor din anul 2017.

Bazinul B 1. De formă semicirculară, absida acestuia măsoară, în punctul deschiderii maxime, 6.40 m (măsurat pe exterior). La interiorul absidei, zidul de despărțire spre restul spațiului camerei aferente este rupt (2.80 între capetele de V și E). Zidul absidei este gros de 0.85 m, caracteristică observată pentru quasi-majoritatea zidurilor din faza I a băilor, și a fost căptușit pe interior cu un rând de cărămidă prinsă în mortar hidraulic, acest rând fiind realizat din resturi și având grosimea de 20 cm. Au fost folosite astfel toate materialele disponibile; se pot observa în amenajare inclusiv cărămizi de construcție de 8 cm grosime, cu urme de amprentă la fabricare/turnare, la unele dintre acestea fiind lizibilă ștampila *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*.

Figura 9. Straturile succesive de tencuială hidrofugă de pe peretele din interiorul absidei

cu o podea din resturi de cărămizi; nivelul acesta este surprins între zidul de vest al B 1 și canalul aferent, pe o lungime de 2.85 m și pe o lățime maximă de 1 m, această suprafață având o formă aproape triunghiulară. În privința canalului, acesta are pereți și fund din piatră, fiind legat cu mortar; se păstrează pe o lungime de cca 5 m (lățimea sa e de 30 cm și tot 30 cm măsoară înălțimea păstrată a structurii). În mod clar, cele două, podeaua și canalul respectiv, sunt de plasat în faza II a ansamblului.

Pentru prima fază se mai poate adăuga că a putut fi identificat și delimitat mai bine în campania din 2017 zidul de E al compartimentării notate de noi B 1. Spațiul interior al acestei încăperi măsoară 6,60 m pe latura V-E și 5.40 m pe direcția N-S. Pe latura de E zidul este scos cu ocazia unor intervenții ulterioare, motiv pentru care poate fi doar urmărit foarte dificil traseul pe mai bine jumătate din lungimea inițială, înspre joncțiunea cu decroșul absidei. Colțul sudic, la limita cu B 2, este păstrat pe cca 2 x 2 m, unde zidul are o grosime de 0,85 m, așa cum era de așteptat. La interiorul acestei suprafețe triunghiulare se vede fragmentar, în colț, podeaua de mortar pe 45 x 28 cm, dar și urmele de tencuială pe pereți, pe o înălțime de 10 cm. Substrucția vizibilă în această zonă se face pe pat de calcar de 12 cm.

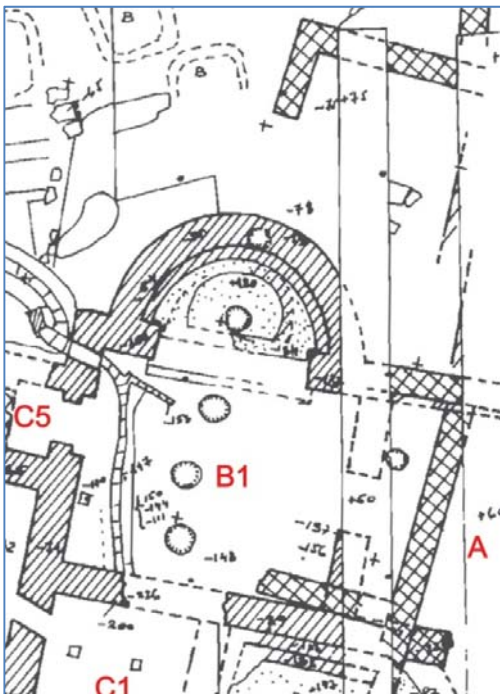

Figura 10. Detaliu al planului din 1993.

Peste nivelul de mortar de tencuială era așezat un rând de cărămizi, ale căror dimensiuni sunt de 30 x 30 x 3.5 cm, respectiv o tencuială cu grosimea de 2.5 cm. Pe peretele absidei se pot observa înspre est 6 straturi succesive de tencuială (de 1.5 cm grosime fiecare), ceea ce reprezintă un total de 10-12 cm grosime (Figura 9). La interior se observă o băncuță amenajată din 2 rânduri de cărămizi (26 x 13 x 4 cm) prinse în mortar grosier, peste șapa de mortar. Băncuța era la rândul ei tencuită. Podeaua păstrată în absidă are o formă elipsoidală, cu pantă de scurgere spre un sifon plasat excentric înspre nord, la colțul instalației.

Pe latura de vest a camerei B1 a fost înregistrat un nivel de amenajare al unei alte podele cu strat gros de mortar (de minim 30 cm) și care este continuat

Pe planul arh. Anișoara Sion din 1993 se văd și urmele a 4 gropi (sau 5 – dacă va mai fi fost încă una chiar pe centrul absidei) cu diametrul de cca 0,50 m de la o intervenție constructivă ulterioară, neprecizată (Figura 10). Acestea sunt dispuse în linie dreaptă, dar nu au mai putut fi documentate în 2017, fiind practic imposibil să precizăm la ce vor fi folosit. Aceste gropi se aliniază cu traseul unui zid din piatră cu pământ, aflat la est, dintr-o fază superioară (iarăși) neprecizată, care face colț exact pe traseul aliniamentului descris. Pe această axă el a putut fi documentat pe cca 2,20 m, fiind înregistrat cu unele rupturi pe cca 4 m și pe cealaltă latură păstrată, de est. Grosimea zidului este de 0,60 m. Ansamblul a fost văzut și în vremea săpăturilor lui V. Cheluță-Georgescu, respectiv la data întocmirii planului arh. Anișoara Sion (1993). Greu de spus dacă acest colț de edificiu dintr-o fază ulterioară termelor are legătură cu un colț de clădire surprins în diagonală, foarte aproape de închiderea spre est a absidei aferente B 1. Păstrat foarte sus față de nivelul de călcare actual (zidul se păstrează doar pe ultima asiză, cam la nivelul la care apare și aducția de apă în această zonă), zidul este realizat în aceeași tehnică (piatră legată cu pământ) și măsoară tot 0,60 m. A fost identificat pe 1,75 m pe

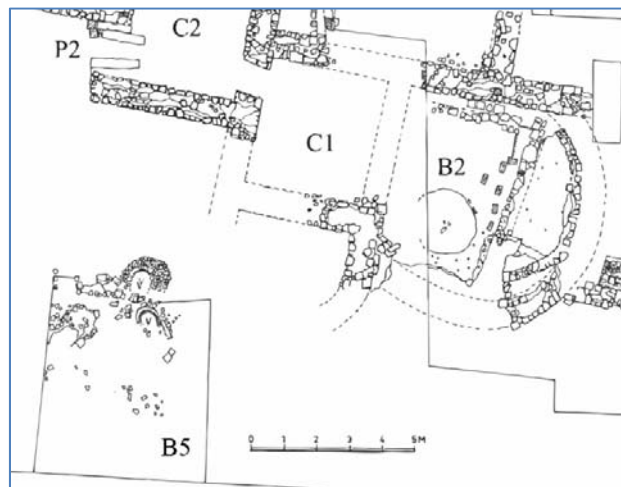
direcția V-E, respectiv 2,30 m pe direcția N-S (ultima măsurătoare la colțul interior).

Bazinul B 2. Ansamblul a fost considerat *caldarium* de autorii săpăturii din 2005, dar se prezintă într-un stadiu foarte avansat de degradare/demantelare. Aici a fost iarăși documentată la limita de est a B2 o nouă podea de mortar grosier cu resturi de cărămidă. În zona apropiată limitei de sud a săpăturii, înspre Dunăre s-a descoperit un bordei, notat B.5 (Figurile 8 și 11), din care s-a păstrat doar peretele de nord pe o lungime de cca. 3,70 m (0,60 m grosime) și un cuptor amenajat din piatră și resturi de cărămidă, a cărui vatră a putut fi măsurată (se găsește exact la limita profilului) pe cca 1,20 x 1,05 m. Bordeiu a fost așezat pe o substrucție din piatră, dar nu are podea identificată. Zona este puternic perturbată de intervenții antropice moderne, la limita săpăturii fiind înregistrată și o groapă de gunoi în care au fost „date” ambalaje din anii 1990 (1996-1998). Cercetările din 2017 nu au putut documenta în niciun fel existența aceluși Edificiu B menționat de autorii săpăturii din 2005.

Ce am putut însă documenta cert în cazul ansamblului B 2, căruia îi atribuim două faze, este o cameră de 5,60 m pe direcția N-S și 3,70 m pe latura V-E dinspre camera B 1. Latura de sud este mai îngustă, de numai 3 m. La interiorul suprafeței se observă o groapă cu diametrul de 2,10 m, poziționată ușor excentric. În jurul acesteia, pe fotografiile de arhivă se pot observa cel puțin 5 rânduri de pile patruleter, cu pile din cărămizi de 28 x 14 x 3.5 cm, înălțate până la 10 rânduri. În teren apare în săpătură și detaliul unei șape a podelei pe care stau, groasă de cca 5 cm.

Pe latura de răsărit se observă, la partea superioară, o podea de mortar din faza a doua a băilor. Stratul respectiv e gros de 5-6 cm. Înspre limita săpăturii și a acestei podele se vede spre răsărit un zid curbat/poligonal care pare să aibă două faze (0,95 cm total), care delimitează această podea și spațiu quasi-semicircular. Se poate observa, ca detaliu, o asiză interioară a zidului, în zona meridională, groasă de 0,20 cm, urmată de o adăugire/ o fază constructivă secundă, neprecizată, care mărește zidăria cu încă 75 cm. Acest ansamblu se păstrează la exterior la nivelul primei asize cu mortar, iar la interior până sus, la nivelul podelei de *cocciopesto*.

Figura 11. Detaliu din Figura 8.

Camera C 1. Această cameră se păstrează la nivelul podelei antice (conservate precar acum) pe care a fost amplasată instalația de încălzire (Figura 11). În fotografiile-captură ale filmului din 1 august 1992 se văd urmele a 2-3 șiruri de pile (la bază), înspre centrul respectivului spațiu, păstrate în elevație pe trei rânduri. Nu se poate preciza mărimea componentelor. Zidul dinspre B 1 a fost distrus pe latura de nord. Nu este de prisos să menționăm că ruptura începe chiar în locul unde pornește canalul din faza II surprins în B 1. Chiar și așa spațiul poate fi măsurat: la interior el are 3,50 m pe direcția V-E și 3,90 m pe latura dinspre camera C 2. Zidul înspre B 2 este și el distrus în porțiunea mediană, dar a putut fi măsurat (pentru că se păstrează limitele): 3,50 m, ceea ce înseamnă o ușoară deformare spre C 2. Grosimea zidurilor perimetrice este de 0,85 m. Latura exterioară (de sud) a C 1 măsoară 4,30 m, iar pe limita dinspre B2 pornește, tot la exterior, un colț de zid spre sud surprins pe o lungime de 1,80 m. Această din urmă observație ne arată că C 1 poate să fi continuat înspre limita naturală a pantei (lunca Dunării) cu o altă amenajare, poate acces și *apodyterium* ? Orice precizare suplimentară este imposibilă în acest moment, în ciuda curățării atente a zonei, respectivele ansambluri fiind (dacă vor fi existat, desigur) distruse.

Figura 12. Fotografii din 1992 pentru trecerea cu arcadă dinspre camera C2 spre C5.

Figura 13. Fotografii pentru trecerea cu arcadă dinspre camera C2 spre C5; stânga: foto A. Sion - din faza de după scoaterea suspensurii, anii 1990; dreapta: 2017, pasajul blocat dintre încăperile C2 și C5. În partea dreaptă, lângă stadiu/jalon, se observă două asize din elevația clădirii, singurele păstrate pentru zona încălzită

Camera C 2. Spațiul interior al acestei încăperi măsoară 3,20 m (limita cu încăperea numerotată de noi C 5), respectiv 3.80 m pe latura dinspre C 1. Cu aceasta din urmă comunică printr-o întrerupere în zidul despărțitor. În fotografiile păstrate în arhiva șantierului (R. Florescu) se poate observa existența unei arcade între camerele C 2 și C 5 (fotografia e făcută din C 2). Arcada permitea circulația aerului cald dinspre C 2 spre C 5, fiind realizată din cărămidă la exterior și un rând de piatră (cel puțin așa se poate observa în capturile de imagine din august 1992 și din fotografiile arhivei R. Florescu, vezi Figura 12).

Actualmente este prăbușită, dar apare și mutată (arc de cărămidă cu zidărie de mortar lipită de piatră) în afara edificiului termal (Figura 13). Această comunicare sub nivelul de călcare antic a fost (posibil?) blocată în faza a doua de funcționare a termelor. Aceeași observație poate fi făcută și privitor la trecerea între camerele C3 și C2, pentru că fotografiile de la începutul anilor 1990 păstrează urma arcadei care permite circulația aerului cald între acestea (Figura 14).

În acest punct, vom nota foarte sumar despre camera C 5, evocată mai sus, doar că referitor la aceasta sunt foarte puține elemente cunoscute: măsura la interior cca 4 m (pe latura dinspre C 2), cu o deschidere de 1,70 m până la resturile zidului pandant de nord, situat spre canalul de scurgere. Acesta din urmă nu a putut fi surprins arheologic decât în capătul dinspre B 1, dar e posibil ca pietre din fundație să meargă mai departe sporadic pe o lungime de 2,30 m.

Interiorul camerei C2 se păstrează la nivelul de podea din mortar de unde porneau în antichitate *suspensurae* (cel puțin 4 rânduri de stâlpi sunt vizibili pe fotografiile realizate de V. Cheluță-Georgescu, dar foarte probabil podeaua se sprijinea pe 6 asemenea șiruri, revezi Figura 5/1, 4). Acestea erau ridicate pe un postament din cărămidă și erau realizate fie din *tubuli*, pile rotunde sau cărămizi dreptunghiulare.

Înălțimea acestora la momentul realizării filmului din 1992 era de cca 1 m (se pot număra nu mai puțin de 9 pile/pilon peste postamentul de cărămizi dreptunghiulare zidite în podeau de mortar). Un *tubulus* aproape întreg, care a fost folosit pe post de pilon în cadrul sistemului de hipocaust, se păstrează în depozitul șantierului.

Figura 14. Fotografie din campania 1993.

Praefurnium-ul a fost realizat cu ajutorul a două mari dale din calcar, inițial puse pe cant, dar care s-au deplasat în lateral, ori s-au degradat datorită supunerii repetate la temperaturi înalte. Deschiderea gurii de alimentare este de 0,78 m, iar lungimea dalei, din calcar cochilifer foarte nisipos, este de 1,50 m (respectiv dala mai bine păstrată). La exterior și interior poate fi observată amenajarea peretelui cu ajutorul unei zidării de cărămidă, potrivită pentru scopul instalației și care cel mai probabil comporta o arcadă (se păstrează 4 rânduri de cărămizi prinse în mortar pe partea stângă, văzute dinspre exteriorul C 2, respectiv doar două rânduri pe partea dreaptă).

Pe traiectul *praefurnium*-ului se văd urmele a 3 stâlpi cu dimensiunile de 34 x 31/ 30 x 38/ 34 x 30 cm, prinși (în *opus mixtum*) în podeaua de mortar. Nu au putut fi observate în vreun fel continuări de plan în legătură cu vreun zid care să depășească acest *praefurnium* înspre Dunăre (și care să închidă, în consecință, la sud de C 3 o nouă compartimentare), așa cum fusese sugerat pe planul arh. Anișoara Sion din 1993.

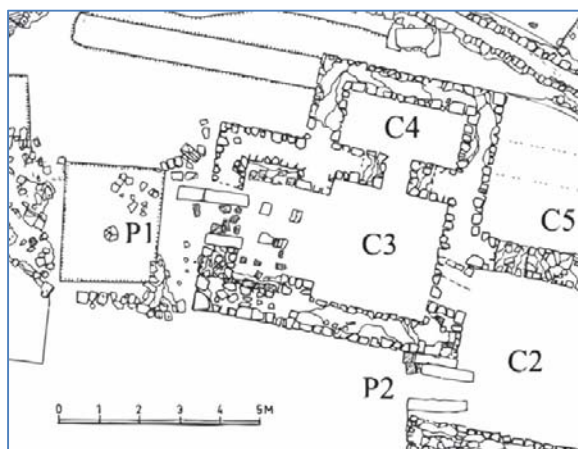

Figura 15. Detaliu din planul de la Figura 8.

Camera C 3 și *praefurnium*-ul aferent, cel de-al doilea al băilor, se păstrează în condiții asemănătoare celei anterioare (Figura 15). Măsoară (între colțuri, pe latura de sud, pe toată lungimea, ceea ce înseamnă și aproape toată dala aferentă din *praefurnium*-ul C 2) în lungime 6,5 m (V-E). Tot la exterior, dar pe direcția N-S, camera măsoară 4,75 m. Spațiul interior este compartimentat: o cameră aproape pătrată, cu pile de hipocaust, din care nu s-a păstrat aproape nimic, cu dimensiunile de 2,77 x 2,85 m; înspre vest se află *praefurnium*-ul. Și aici a fost aplicată o strategie constructivă asemănătoare cu cea din cazul precedent, cu două dale din calcar nisipos care mărginesc traseul, continuate axial, spre interiorul camerei, de patru pile din piatră (din același material cu dalele, supus permanent temperaturilor înalte, v. Figura 8, 15). Dalele mari

din calcar măsoară 1,80 x 55 x 33 cm, respectiv 1 x 0,30 cm cea dinspre sud. Între cele două se observă un pat din zidărie cu resturi de tegule și cărămizi, păstrat pe o lungime de 1,30 m și cu deschiderea de 0,80 m, pentru ușurarea alimentării cu combustibil. Cele 4 pile din piatră au cca 35 x 42/ 38 x 35 cm în plan și sunt foarte tocite. Între ele distanța e de 0,45 m; despre accesul *praefurnium*-ului se poate spune că urmează un traseu ușor descentrat, oblic. Toată dispunerea, pilele din piatră și decroșurile din zidăria de mortar în această zonă (scurte, de cca 0,40 m), întărite cu cărămidă până la nivelul accesului din piatră al *praefurnium*-ului, sugerează arcada care nu s-a mai păstrat, căptușită cu cărămidă bilateral. Urme de *suspensurae* se mai văd doar pe una dintre fotografiile din arhiva R. Florescu, la limita arcadei de comunicare cu C 2. Ultima era încă vizibilă pe ultimul rând în fotografiile păstrate în arhiva prof. Radu Florescu, dar astăzi se mai păstrează doar nașterea arcului.

De notat faptul că în C 3, unde s-a găsit o cărămidă pătrată *Leg(ionis) XI Cl(audiae)* dintr-o fază mai târzie decât cea inițială, sugerează o extindere/ reparație a ansamblului, dar fără să poată fi operată vreo precizare mai clară asupra momentului. Altfel, grosimea pereților respectă cei 85 cm specifici zidăriei din faza inițială. Tot aici a mai fost găsită, în peretele de cărămidă care mărginea dalele de mari dimensiuni o cărămidă cu ștampila *Leg(ionis) V Mac(edonicae)*, cu MA în ligatură. Ar mai fi, apoi de marcat și dimensiunile apreciabile ale gropii de alimentare ale acestui *praefurnium*, foarte albiată în spațiul său central la momentul intervenției de cercetare preventivă din 2017, care a putut fi documentată pe o lungime de 3,20 m (N-S) și 2,40 m (V-E).

Camera C 4 comunică cu camera precedentă (C 3) și trebuie să fi avut specifică tot o arcadă sub nivelul de călcare. La bază, această deschidere măsoară 0,55 m; în zidărie, pe peretele sudic se poate vedea urma succesivă a construcției, cu un gol de 2 - 2,10 m, care a fost umplut, fără îndoială, cu arcadă din zidărie de piatră și cărămidă. Paramentul este puternic erodat, din cauza intemperiilor. Dimensiunile interioare ale camerei sunt de 1,40 x 3,00 m.

Zidul din C 4 se păstrează pe o înălțime de 1.30 m, prin comparație cu cel mai înalt punct păstrat al întregului ansamblu termal, aflat la 1.65 m în C 2, pe latura dinspre canalul deversor. În fapt, în C 2 se păstrează singurul loc cu elevație antică din termele de sec. II-III p.Chr. de la Capidava, cu excepția bazinului B 1. Aici elevația se poate observa pe 2-3 asize. În C 3, în schimb, zidăria păstrată ne indică tocmai limita superioară a fundației și abia nivelul de la care ar începe elevația.

Figura 16. Fotografii din campania anului 2017.

- 1: Ultimele pile din sistemul de hypocaust păstrate in situ în B2 (vezi și Figura 4/1);
2: tuburi ceramice ale aducțiunii de apă.

Aducțiunea de apă. La cca 7,85 m față de colțul de E al suprafeței cercetate, înspre Dunăre, a putut fi observată aducția de apă care alimenta ansamblul termal, pe direcția bazinului B1 (revedi Figura 8). Adâncimea la care tuburile au apărut în stratul de loess galben este de cca 1,50 m față de actualul nivel de călcare. Tuburile din care a fost realizată aducția sunt specifice pentru parcurgerea unei zone cu diferență de nivel și dispun de un sistem de mufă anticoltmatore (Figura 16/2). Dimensiunile tuburilor sunt de 43,5 cm (din care mufa măsoară 3 cm), iar diametrul variază de la 8 la 10 cm, dat fiind faptul că tuburile nu au o formă perfect cilindrică, ci sunt îngustate spre capete. Un număr de 4 asemenea tuburi în conexiune a putut fi surprins arheologic în 2017, fiind o premieră absolută. Această situație din teren nu rezolvă decât parțial problema aducției cu apă pentru terme, dar reprezintă măcar un început și o direcție pentru căutarea sursei de apă și verificării aducției, pe curbe de nivel, înspre est.

Clădirea G. La limita de nord a suprafeței cercetate în 2017 a apărut un zid din piatră legată cu pământ, de o lungime considerabilă (notat Clădirea G). Acesta a fost surprins pe 12,30 m lungime, având o lățime de 0,60 m; el dispune de un sistem de contraforți pentru stabilizare înspre Dunăre (la exteriorul spațiului amenajat). Zidul se păstrează pe o înălțime maximă de 7 asize în partea sa dinspre N, ceea ce înseamnă cca 0,80 m, această situație fiind de remarcă pentru o porțiune de cca 6,70 m. Înspre est el continuă până spre capătul la care a fost înregistrat pe o înălțime de cca. 3-4 asize (Figura 17). Configurația terenului (loess-ul galben în care a fost practică săpătura, un nivel monoton în care este aproape imposibil de

remarcat intervențiile constructive) și faptul că obiectul tratat este chiar pe limita suprafeței cercetate nu ne permit în acest moment să putem oferi o explicație plauzibilă asupra acestui ansamblu de epocă romană, contemporan sau ulterior exploatării termelor militare din vecinătate.

Figura 17. Zidul perimetral al Clădirii G

Canalul de evacuare. Partea cea mai vizibilă a acestuia (respectiv refacerea din sec. III p.Chr., în vremea Severilor) se găsește la N-NE de edificiul termal și este foarte ușor de urmărit pe 17,8 m (cu urme până la o distanță de 22 m, unde am putut observa o limită a deversării apelor uzate). Canalul era acoperit cu dale de piatră și urma o pantă lină, în ultima parte cotind pronunțat, aproape la 90°, pe lângă limita spațiului de alimentare al *praefurnium*-ului C 3 (Figura 18).

Scurgerea primei faze se observă de la sifonul din B1 pe o lungime de cca. 4 m, fiind realizată din *imbrices* zidite în mortar, într-o casetă căptușită cu țigle de la capăt (sifon). La exterior, canalul este realizat din cărămizi purtând ștampila legiunii *XI C(laudia) P(ia) F(idelis)*, element de datare și plasare timpurie pentru prima fază a termelor, în primul deceniu al sec. II p.Chr. Dimensiunile standard ale acestor cărămizi din care a fost realizată evacuarea apei uzate sunt de 30 x 43 x 8 cm, această situație fiind evidentă pe o lungime continuă a traseului canalului de 1.10 m.

Faza a doua comportă o amenajare diferită, cu pereți laterali din piatră, la bază fiind vizibil un rând de pietre de dimensiuni mai mari. Se păstrează pe o elevație de 2-3 asize, iar la bază pot fi observate *tegulae* orizontale întregi, urmând panta de nivel, cu înclinație pe direcția E-V. Dimensiunile acestor cărămizi sunt sensibil mai mari, de 50 x 36 cm, ajustate pentru a urma curba scurgerii. În această scurgere secundă se racorda (prin *imbrices* care treceau prin zidărie) și evacuarea din camera cel mai prost păstrată, pe colțul C 4 – C 3 – C 2, numită C 5, al cărei zid perimetral de nord a fost scos pe cea mai mare parte din suprafața sa încă din antichitate. Aici se poate observa, inclusiv pe planul arh. Anișoara Sion din 1992, traseul unui zid din piatră cu pământ, urmând o logică total diferită, dintr-o fază târzie. Întreaga zonă a fost puternic deranjată și de existența unui copac ale cărui rădăcini au perturbat urmele rămase din zidăria precară menționată mai sus.

În zona respectivă, au fost identificate sau semnalate în malul nordic al săpăturii, dinspre viitorul Centru de informare turistică, sau în suprafața cercetată de V. Cheluță Georgescu, mai multe bordeie, marcate și

pe planul arh. A. Sion 1992-1993¹⁹. În cursul campaniei din 2017 au fost identificate 7 complexe funerare de inhumatie conservate într-o stare precară (M1-M7, între care M4 și M7 sunt extrem de răvășite din vechime). Fiind săpate direct în lutul galben local, pentru niciunul nu s-a putut identifica groapa la conturare. O descriere a acestora este cuprinsă în rândurile de mai jos.

*Figura 18.
Canalul de
evacuare a apei.*

*1-4 – capturi foto
din 1992;*

*5 – detaliu cu
canalul de scurgere
de pe
ortofotoplanul din
2017;*

*6 – fotografie
verticală cu zona
de ieșire (estică) a
canalului din
clădirea băilor*

4. COMPLEXE FUNERARE (CERCETĂRI 2017)

Mai multe complexe funerare sunt vizibile în documentația foto sau în planurile păstrate pentru săpăturile vechi ale lui V. Cheluță-Georgescu. Un asemenea mormânt de adult (foarte probabil medio-bizantin) se află la N de canalul de evacuare a apelor uzate, deasupra C5 și a absidei bazinului B1 (notat M24/1992); după evaluarea planului arh. A. Sion, numărul mormintelor găsite în zonă ar fi de 3-4, ceea ce pare, totuși,

¹⁹ Două-trei bordeie care intră în malul săpăturii pe limita de nord, în apropierea sau suprapunând clădirea G, alte se aflau la interiorul suprafeței cercetate atunci, iar acum – bordeiul B 4, identificat foarte sumar în zona M 2; bordeiul B 5 se află în malul de est al săpăturii, în legătură cu M 7, iar din B 6 s-a păstrat doar o bucată de zid, un cuptor și o instalație de uscat cereale, la sud de C 2, înspre Dunăre.

greu de acceptat. Densitatea înmormântărilor trebuie să fi fost mai mare în zonă, iar dovadă stau cele 7 morminte identificate în campania 2017. Lipsa informației scrise sau, mai probabil, intervențiile antropice din epocă modernă ar putea oferi explicația pentru anomalia menționată. Starea de conservare precară a două dintre mormintele identificate de noi în 2017 (M 4 și M 7) pledează pentru această din urmă versiune. (Figura 19).

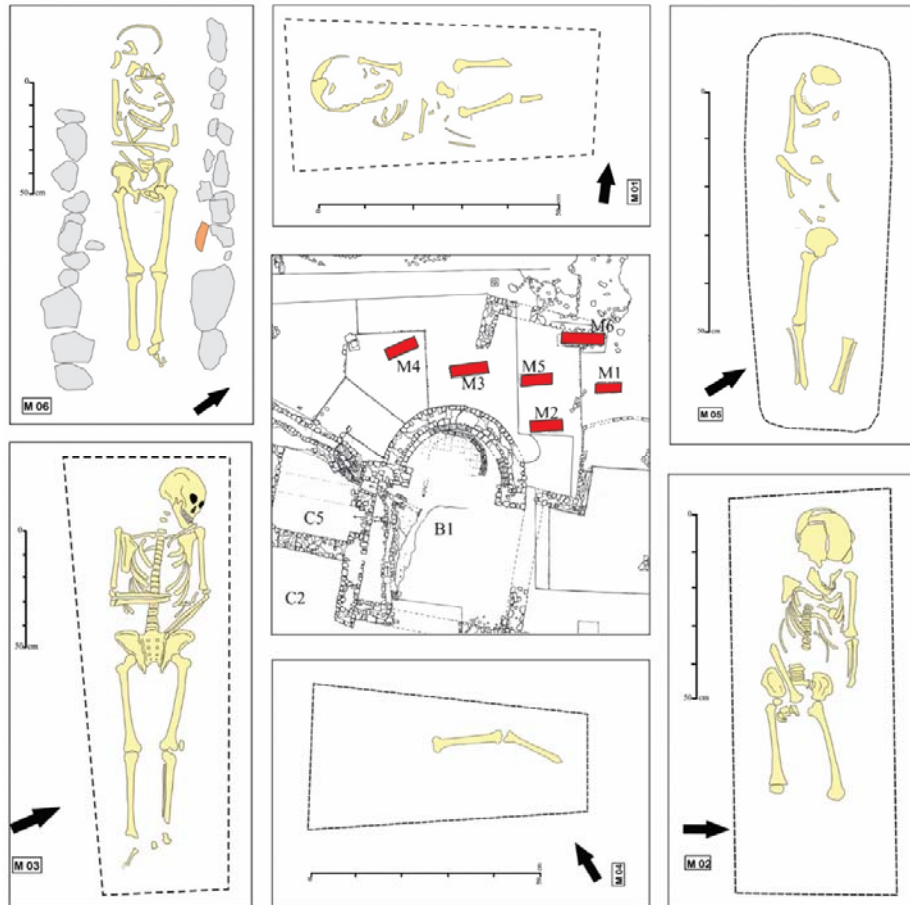

Figura 19.
Planurile
mormintelor
împreună cu planul
dispunerii acestora
în zona absidei.

Cpl 1 - Mormânt de înhumăție (M 1) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 0,82 m; l = 0,40 m; Ad = -1,48 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna dreaptă flexată pe bazin, mâna stângă întinsă pe lângă corp. Capul înclinat spre umărul stâng. În zona craniului a fost identificat un cercl de bronz. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 2 - Mormânt de înhumăție (M 2) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 1,40 m; l = 0,54 m; Ad = -1,96 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna dreaptă pe bazin, mâna stângă întinsă pe lângă corp. Capul înclinat spre umărul stâng. Stare de conservare precară, fără inventar.

Cpl 3 - Mormânt de înhumăție (M 3) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 1,69 m; l = 0,50 m; Ad = -1,80 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: V-E. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna stângă flexată pe bazin, mâna dreapta flexată din cot cu palma pe abdomen. Capul înclinat spre umărul stâng. În zona craniului a fost identificat un cercl de bronz. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 4 - Mormânt de înhumăție (M 4) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Mormântul a fost puternic deranjat, probabil de cercetări arheologice anterioare (etapa Cheluță-Georgescu). Au fost descoperite resturile unui femur și de la o tibie. Orientare defunct: V-E?

Cpl 5 – Mormânt de înhumăție (M 5) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Dimensiuni aproximative: L = 0,85 m; l = 0,30 m; Ad = -1,70 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: NV-SE. Întins pe spate (decubit dorsal), poziția brațelor nedeterminabilă (lipsește). Capul înclinat spre umărul stâng. Fără inventar. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 6 – Mormânt de înhumăție (M 6) în groapă simplă, patrulateră; groapa a fost marcată cu pietre pe contur. Dimensiuni aproximative: L = 1,90 m; l = 0,50 m; Ad = -1,40 m (de la nivelul actual de călcare). Orientare defunct: NV-SE. Întins pe spate (decubit dorsal), mâna stângă flexată pe bazin, mâna dreaptă flexată din cot cu palma pe abdomen. Capul înclinat spre umărul stâng. Fără inventar. Defunctul prezintă o stare de conservare precară.

Cpl 7 – Posibil mormânt de înhumăție (M 7) în groapă simplă, patrulateră; nu s-a putut identifica groapa la conturare. Mormântul a fost puternic deranjat, probabil de cercetări arheologice anterioare (etapa Cheluță-Georgescu) sau alte cauze exterioare. Au fost descoperite resturile câtorva oase oase, în zona în care a fost identificat bordeiul B 5 cu cuptor de piatră și groapa de deșeuri modernă. Orientare defunct: V-E?

5. CONCLUZII PRELIMINARE

Nu sunt prea multe lucruri de spus despre băile militare romane din Capidava. În primul rând, nu știm exact cine le folosea: populația civilă, armata sau, poate, ambele. Nu avem știință nici despre materiale arheologice descoperite în context, pe parcursul cercetării intensive din intervalul 1988-1993. De asemenea, nu se poate stabili cu precizie care era circuitul de baie; tot ceea ce știm este că avem la Capidava o instalație de baie cu camere reci și camere încălzite și cel puțin o piscină. Datarea este una circumstanțială și strict legată de tipologia materialului de construcție (tegular). Ea se întemeiază exclusiv pe cronologia ștampilelor de pe tegulele folosite la construcția ansamblului. Două faze constructive majore au putut fi stabilite pe cale arheologică, pornind de la cărămizile aflate *in situ* pe fundul canalului de evacuare al apei uzate. Prima aparține fazei inițiale a *castellum*-ului de la Capidava, la începutul sec. II p.Chr., în contextul războiului lui Traian cu dacii, pe baza cărămizilor cu ștampila *Leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)*. Acestea se datează îndeobște în primul deceniu al sec. II p.Chr., mai larg în timpul domniei lui Traian și, poate, în primii ani ai împăratului Hadrian (117-138).

Datarea timpurie a *balneum*-ului consolidează ipoteza unei construcții sincrone cu momentul ridicării *castellum*-ului de la Capidava. Rămâne pentru moment imposibil de precizat dacă efortul constructiv local se va fi produs înainte sau în timpul celor două *expeditiones* (101-102, 105-106 p.Chr.) pornite de împăratul Traian împotriva regelui Decebal. Mai multe epigrafe, între care unele inscripții publice (*Bauinschriften*) la Carsium și la Rasova (datate 103, respectiv 106 p.Chr.), cel mai timpuriu miliar dobrogean instalat de *cohors IIII Gallorum* la Sacidava (Muzait, 103 p.Chr.) pe *via militaris* de-a lungul Dunării, aparțin aceluiași orizont cronologic²⁰. Nu se poate preciza dacă una sau mai multe *Bauvexillationen* sunt implicate în construcția fortificației și termelor de la Capidava și nici dacă cărămizile sunt produse local sau au fost aduse din *figlinae*-le de la *Durostorum*. Cert este faptul că cele mai timpurii cărămizi ștampilate de la Capidava sunt tipologic asemănătoare cu cele descoperite la Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Durostorum și Madara, dar iarăși cu cele din castele de la Romula, Buridava, Voinești, Drajna de Sus, Târgșor și Pietroasele la nordul Dunării.

Cea de-a doua fază constructivă se petrece în vremea Severilor, sub Caracalla, când aflăm supranumele *Antoniniana* asociat legiunii XI Claudia, iar noua ștampilă pe cărămizile din noul canal de evacuare al apelor uzate. Alte două tipuri de ștampile, aparținând aceleiași legiuni și, iarăși, legiunii V Macedonica, par să fie legate de activități de construcție parțiale, de reamenajări sau îmbunătățiri ale proiectului constructiv inițial. Acestea din urmă trebuie să se fi petrecut cândva în intervalul dintre *bellum Dacicum Traiani* și până la 168 p.Chr., când Legio V Macedonica este mutată în Dacia.

Atunci când s-a construit castelul roman târziu, la sfârșitul secolului III – începutul sec. IV p.Chr., fiind dezafectate, abandonate, vor fi înlocuite cu cele construite pe terasa inferioară extramurană de la SV de cetate, deasupra portului. Mai târziu, terenul pe care au fost construit *balneum*-ul din sec. II-III p.Chr. a

²⁰ Florescu, Florescu, Diaconu 1958, 9, 14-15, 17-18, 59-60, 63-65, 72; Opriș 2003, 18-19; Opriș 2006; vezi, recent, Opriș, Rațiu, Duca 2016; Opriș, Rațiu 2017, 14-16; Opriș 2018.

fost folosit în perioada romano-bizantină și medio-bizantină pentru extinderea necropolei plane, precum și (probabil în perioada romană târzie) pentru extragerea pământului galben. Aria termelor este ciuruită de gropi de lut și de morminte ajungând la adâncimi diverse, dar tulburând oricum ordinea firească a sedimentelor.

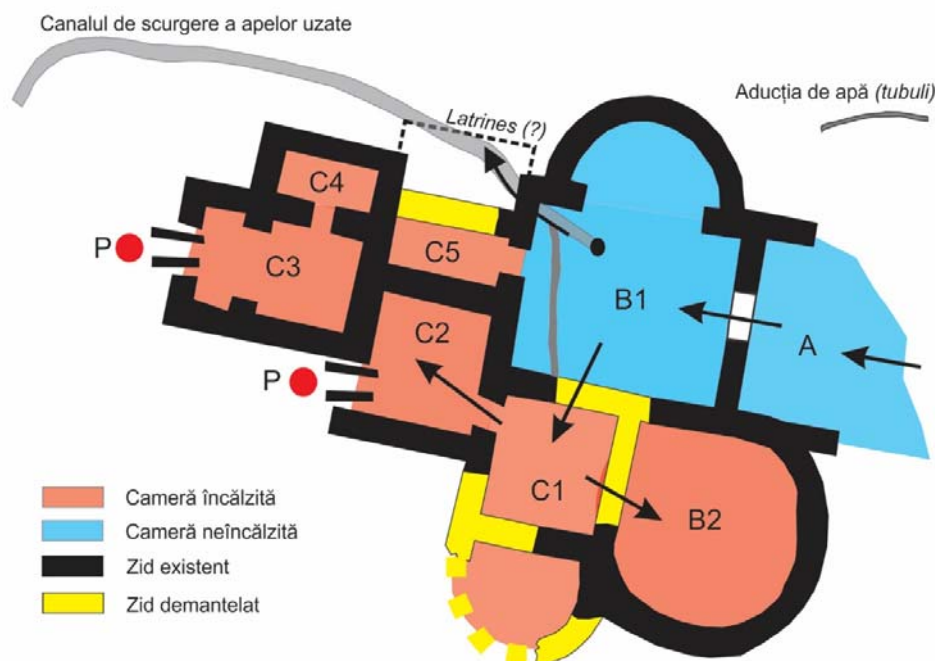

Figura 20.
Planul
simplificat al
băilor cu
identificarea
camerelor
încălzite și a
celor
neîncălzite.

Intrarea în *balneum* se făcea, prin excludere, pe latura sa de est, eventual prin camera distrusă, care ar fi putut funcționa ca *vestibulum* / *apodyterium* (Figura 20). Spunem „prin excludere” deoarece laturile de nord, vest și sud sunt utilizate fie pentru distribuirea apei utilizate, fie pentru alimentarea și exploatarea celor două *praeurnia*. Singura cameră neîncălzită este, în mod paradoxal, camera B1, respectiv bazinul mare cu o absidă. De regulă, absidele erau întâlnite în camere cu bazin pentru apă caldă, iar intradosul semicupolei facilita scurgerea condensului de pe perete. Chiar și așa, situația locală își află analogii din epoca Principatului în mai multe zone ale Imperiului (vezi mai jos). Suntem de părere că apa din această piscină nu era la fel de rece ca pereții, făcând posibilă apariția condensului în această încăpere mare și neîncălzită. Astfel, funcționalitatea de bază a absidei rămâne îndeplinită.

Restul camerelor au fost încălzite, astfel încât acestea puteau avea funcția de *caldarium*, fiecare dintre ele având un mic bazin cu apă caldă, cu excepția camerei B2, care a fost ea însăși o piscină. Pornind de la analogiile cunoscute, presupunem că în acest bazin cvasi-circular ar fi putut funcționa *sudatio* / *laconicum*. Camera C1, lipsită de un *praeurnium*, poate va fi jucat rolul unui *tepidarium*, pentru a face tranziția între camere.

Întrebarea privitoare la localizarea *latrinae*-lor este una care se lovește în general de dificultăți în cercetarea micilor băi provinciale, situate la frontierele imperiului. Ca și în cazul altor cercetări recente, localizarea zonei *latrinae* s-a făcut prin deducție logică, mai ales că aceste încăperi erau cel mai probabil amenajate din lemn, iar urmele acestor construcții nu s-au păstrat. Cert este faptul că acestea ar fi trebuit să aibă acces la canalul de scurgere a apelor uzate. Pentru cazul discutat aici (Capidava) propunem ca spațiu alocat latrinelor zona de la nord de C5, deasupra canalului de scurgere, unde peretele perimetral al clădirii termelor prezintă o nișă. Intrarea în *latrinae* s-ar fi făcut în acest caz direct din *frigidarium*, prin colțul de lângă absidă.

Nu cunoaștem analogii perfecte pentru băile militare romane de la Capidava. Astfel de clădiri de la marginile Imperiului necesitau soluții constructive locale, iar adaptările respective le confereau unicitate. Cu toate acestea, pot fi enumerate mai multe analogii parțiale, ținând cont de particularitățile acestei

clădiri. Printre particularități se numără prezența unei *sudatio* de formă circulară și existența unui *frigidarium* cu absidă. Cele mai apropiate analogii pentru *frigidarium*-ul cu absidă de la Capidava sunt cunoscute la *Castra Valentia* (Welzheim, Germania)²¹, *Palaiopolis* (Corfu, *Achaia*)²², *Kom el-Dosheh* (*Aegyptus*)²³, *Viroconium Cornoviorum* (Wroxeter, *Britannia*)²⁴, *Baelo Claudia* (Bologna – *Hispania*)²⁵, *Aleria* (Corsica)²⁶, *Cemenelum* (Nice-Cimiez, *Gallia Narbonensis*)²⁷; alte analogii pot fi menționate aici, mai complexe și mai îndepărtate de conceptul băilor militare, cum ar fi *Therme de via delle Focce* de la Ostia²⁸ sau ansamblul termal de sub baptisteriul de la San Giovanni în Laterano (San Giovanni in Fonte al Laterano) la Roma²⁹. În provinciile de la Dunărea de Jos, mai precis în Dacia, putem menționa analogii doar în ceea ce privește parcursul circular în baie și, iarăși, prezența camerei circulare cu rol de *sudatio*: așa funcționează băile militare de la Brețcu, Șibot sau Sarmizegetusa Regia³⁰.

Ioan C. Opris (ioan_oprisATyahoo.com) este conferențiar la Universitatea București, Facultatea de Istorie.

Alexandru Rațiu (sandu_ratiauATyahoo.com) este arheolog, muzeograf la Muzeul Național de Istorie a României, București

Tiberiu Potârniche (tiberiupotarnicheATgmail.com) este arheolog, muzeograf la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

BIBLIOGRAFIA

Cheluță-Georgescu
1979	Cheluță-Georgescu, N., Cercetări efectuate în necropola romană (Capidava 1978). Raport preliminar, <i>MCA</i> , 13, 1979, 179-182.
Constantin,
Alexandru, Alexiu
2006	Constantin, R., Alexandru, N., Alexiu, A., 50. Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Sector X (Terme), în <i>CCA 2006</i> , Campania 2005, București, 2006, 114-115, pl. 18.
Culică 1970	Culică, V., Cărmizi, țigle și olane cu ștampila Legiunii a XI-a Claudia găsite în Canabae Aeliae, <i>Pontica</i> , 3, 365-377.
Culică 1978	Culică, V., Estampilles de la XI ^e legion Claudia de Durostorum. <i>Dacia N.S.</i> , 22, 1978, 225-237.
Dobrinescu, Herlea
2011	Dobrinescu, C., Herlea, M., 8. Capidava. Sectorul X extra muros (N – necropola), în <i>CCA 2011</i> , Campania 2010, Sibiu, 2011, 32-33.
Dobrinescu et al. 2014	Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Corneanu, S., Roman,

²¹ Nielsen 1993, 147, fig. 159.

²² Nielsen 1993, 186, fig. 209.

²³ Nielsen 1993, 188, fig. 213.

²⁴ Nielsen 1993, 136, fig. 141.

²⁵ Nielsen 1993, 120, fig. 114.

²⁶ Nielsen 1993, 109, fig. 92.

²⁷ Nielsen 1993, 109, fig. 91.

²⁸ Nielsen 1993, 96, fig. 72.

²⁹ Nielsen 1993, 55, fig. 50.

³⁰ Tentea 2018, 134.

- D., 21. Sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanța, punct: Sector X extra muros, în *CCA 2014, Campania 2013*, Oradea, 2014, 36-37, 276-280 = fig. 15-23.
- Dobrinescu et al. 2015 Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., 21. Capidava, com. Topalu, sat Capidava, jud. Constanța, Punctul Sector X extra muros, în *CCA 2015, Campania 2014*, Pitești, 2015, 50-51, 346-347 = fig. 1-4.
- Dobrinescu et al. 2016 Dobrinescu, C., Potârniche, T., Bodolică, V., Duca, M., Lascu, M., 83. sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanța, Capidava 2015 - Sector Extramuros. Centrul de informare turistică, parcare, alee acces centru de informare, căi rutiere, extindere centru de informare, în *CCA 2016, Campania 2015*, Tîrgu-Jiu, 2016, 157-158.
- Dobrinescu et al. 2017 Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Stoia, A., 13. Capidava. Sector X extramuran, în *CCA 2017, Campania 2016*, București, 2017, 35-36.
- Dobrinescu et al. 2018 Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Corneanu, S., Stoia, A., 69. Topalu, jud. Constanța. Capidava – Sector X extramuran, în *CCA 2018, Campania 2017*, Cluj-Napoca, 2018, 143-144.
- Dobrinescu et al. 2019 Dobrinescu, C., Pinter, Z., Urduzia, C., Kelemen, B., Stoia, A., 85. Topalu, jud. Constanța. Capidava – Sector X extramuran, în *CCA 2019, Campania 2018*, Sibiu, 2019, 228-229.
- Florescu, Florescu, Diaconu 1958 Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., *Capidava. Monografie arheologică, Vol. I*, Editura Academiei Române: București, 1958.
- Florescu, Florescu, Ceacalopol 1962 Florescu, Gr., Florescu, R., Ceacalopol, G., Săpăturile arheologice de la Capidava, *MCA*, 8, 1962, 693-704.
- Matei-Popescu 2010 Matei-Popescu, Fl., *The Roman Army in Moesia Inferior*, The Center for Roman Military Studies, 7, Conphys Publishing House: București, 2010.
- Nemeti 2019 Nemeti, S., Probleme de cronologie. Ștampilele tegulare, în Bărbulescu, M. (coord.), *Termele din castrul legionar de la Potaissa*, Series Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, vol. 15, Editura Mega: Cluj-Napoca, 2019, 130-147.
- Nielsen 1993 Nielsen, I., *Thermae et Balnea: The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths (2nd edition)*, Aarhus University Press: Aarhus, 1993.
- Opriș 2003 Opriș, I.C., *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p. Chr.)*, Editura Enciclopedică: București, 2003.
- Opriș 2006 Opriș, I.C., Fortificarea limesului dobrogean de la Dunărea de Jos în preajma războaielor daco-romane (The strengthening of the Lower Danube limes in Dobrudja on the eve of the Dacian-Roman wars of emperor Trajan), în Teodor, E.S., Țentea, O. (ed.), *DACIA AVGVSTI PROVINCIA, Crearea provinciei, Actele simpozionului desfășurat la 13-14 octombrie 2006 (in Romanian and English)*, Bucharest, Romania, Muzeul Național de Istorie a României / National Museum of Romanian History, Editura Cetatea de Scaun: București, 2006, 237-248.
- Opriș 2016 Opriș, I. C., Capidava 2015 – proiect de cercetare arheologică preventivă în vederea restaurării, consolidării, protecției, conservării și punerii în valoare a sitului arheologic Capidava, în *CCA 2016, Campania 2015*, Tîrgu-Jiu, 2016, 131-133.
- Opriș 2018 Opriș, I. C., Trajan et ses dédicaces dans la Mésie Inférieure. Activité constructive civile et militaire selon le dossier épigraphique, în Galinier, M., Matei-Popescu, Fl. (ed.), *DIVUS TRAIANUS. Travaux du Colloque*

- International de Drobeta – Turnu Severin, 16-17 juin 2017, Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu*, Muzeul Regiunii Porților de Fier Drobeta – Turnu Severin, Asociația Identitate Culturală Contemporană, Editura Academiei Române: București, 2018, 147-161.
- Opriș, Rațiu 2017 Opriș, I. C., Rațiu, Al., *CAPIDAVA II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th century* (with contributions by: Gândilă, A., Ważny, T., Kuniholm, P. I., Pearson, C. L., Rizzo, A. and Mak, C.), Editura Mega: Cluj-Napoca, 2017.
- Opriș, Rațiu, Duca 2016 Opriș, I. C., Rațiu, Al., Duca, M., 79. sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Capidava 2015 - Turnul nr. 7 – Poarta principală a cetății, în *CCA 2016*, Campania 2015, Târgu-Jiu, 2016, 148-150, 479-485 = fig. 1-18.
- Papasima et al. 1994 Papasima, T., Opriș, I. C., Covacef, Z., Matei, C., Cheluță-Georgescu, V., 23. Capidava. Sectorul I, III, V, IX – „Port”, X – „Terme”, în *CCA 1994*, Campania 1993, Satu Mare, 1994, 12-14.
- Stăicuț 2011 Stăicuț, G., Pietroasele. The edifice with *hypocaustum*. Epigraphic evidence of *legio XI Claudia*, *Caiete ARA*, 2, Editura ARA: București, 2011, 87-99.
- Suceveanu 1991 Suceveanu, Al., La Dobroudja aux Ier-IIIe siècles n.è., în Suceveanu, Al., Barnea, Al., *La Dobroudja romaine*, Editura Academiei: București, 1991, 22-153.
- Teodor 1991 Teodor, D. Gh., Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic. A. Catarama cu placă fixă, *ArhMold*, XIV, 1991, 117-138.
- Țentea 2018 Țentea, O., Bath and bathing in Dacia under Trajan, în Sommer, S. C., Matešić, S. (ed.), *LIMES XXIII: Proceedings of the 23rd Congress on Roman Frontier Studies Ingolstadt 2015, Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015*, Nünnerich-Asmus Verlag: Mainz, 2018, 133-137.
- Zahariade 1999 Zahariade, M., How and when the Legion XI Claudia arrived in Lower Moesia, Roman Frontier Studies, în Gudea, N. (ed.), *Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, 599-607.
- Zahariade, Alexandrescu 2011 Zahariade, M., Alexandrescu, C. G., *Halmyris II. Greek and Latin Inscriptions from Halmyris. Inscriptions on stone, signa and instrumenta found between 1981 and 2010*, BAR International Series, 2261, Archaeopress Publishing House: Oxford, 2011.

ILLUSTRATIONS

Figure 1. The plan of the Late Roman Capidava fort (which overlaps the early fort, with red) and the position of the baths.

Figure 2. Roman baths, situation plan drawn by Arch. Anișoara Sion, following the excavations from 1988-1993.

Figure 3. Tile stamps found in the bath building during the 2017 excavation.

Figure 4. The broad plan of the archaeological area of Capidava: the fort, the baths, the necropolis and possibly the civil settlement; legend: circles for mounds and positioning of archaeological sections.

Figure 5. Captures from a video recording made by Valeriu Maxim in 1992. Images were processed to correct the graphic appearance. Archaeological situations which are illustrated could not be fully documented in the 2017 campaign. 1: Room C2, corner of NW; 2-3: Basin B2, east side; 4: Room C2, overview.

Figure 6. Baths from Capidava, the state of the situation in 2017, before the excavation. Vertical drone photography, N-E orientation. The sections from 2005 are indicated.

Figure 7. Orthophotoplan of the Capidava Baths, at the end of the 2017 campaign.

Figure 8. The plan of the baths from Capidava, made by the architect Anișoara Sion at the end of the excavations in 2017.

Figure 9. Detail with successive layers of waterproof wall plaster on the inside of the apse.

Figure 10. Detail of the 1993 plan.

Figure 11. Detail of Figure 8.

Figure 12. Photos from 1992 for the arch passage between room C2 and C5.

Figure 13. Photos for the arch passage between room C2 and C5; left: photo made by A. Sion in 1990, after lifting *suspensura*; right: the passage blocked between rooms C2 and C5. On the right side, next to the meter-peg, one can see two stone rows of the elevation of the building, the only ones preserved for the heated area.

Figure 14. Photo from the 1993 campaign.

Figure 15. Detail from the aerial-photograph of Figure 8.

Figure 16. Photos from the campaign of 2017. 1: The last *pila* of the hypocaust system kept *in situ* in B2 (see also Figure 4/1); 2: ceramic tubes from the water supply.

Figure 17. The perimeter wall of Building G.

Figure 18. Water drainage channel. 1 - 4 - photo captures from 1992; 5 - detail with the drainage channel on the orthophotoplan from 2017; 6 - vertical photo with the (eastern) area of the canal from the bath building.

Figure 19. The plan of the tombs, along their placement around the apse area.

Figure 20. The simplified plan of the baths with the identification of the heated and the non-heated rooms.

